

ACTA LINGUISTICA LITHUANICA

XLVIII (2003), 185 – 190

RECENZIJOS

Reviews

DAIVA ATKOČAITYTĖ

PIETŲ ŽEMAIČIŲ RASEINIŠKIŲ PROZODIJA IR VOKALIZMAS

Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002, 222 p., ISSN 1648-3316, ISBN 9986-668-41-7
(*Opera Linguistica Lithuanica*, 2)

Kiekviena tarmėtyros knyga yra labai svarbi lietuvių kalbos mokslui – tiek paveldėtais kalbotyrai, tiek sociologijai.

Daiva Atkočaitytė apkeliavo didelį pietų žemaičių patarmės plotą nuo Vainutė iki Kūrtuvėnų ir nuo Krāžių iki Ežerėlio. Tai vad. dūnininkų pietinis plotas, kur šnektais yra paveiktos bendrinės kalbos dėsniai, ypač su nepažįstamu žmogumi šnekoje vengiamu net viename sakinyje dėsninių kalbos ypatybės. Kalbos istorijai tai irgi svarbu, nes nelikus kaimo bendruomenės, žemės jungimo padėties kaime, vaikams ir vaikaičiams stipriai mokantis ir paisant bendrinės kalbos, žmonių šneka darosi marga ir įvairi. Tai parodė ir knygos autorė. Tos visos vietas buvo tirtos iki 1970 metų, tyre geri mokslininkai, kurių darbai beveik neatsispindėjo šioje knygoje (vienu tik Petro Joniko ir Vlado Grinaveckio minčių kiek paisyta, ir tai ne visada, o Zelmos Dumašiūtės, Zigmanto Pociaus, Antano Balaišaičio, Elenos Grinaveckienės, Simo Karaliūno ir kitų tyrimų autorei neprireikė).

Ypač daug darbo ir jėgų įdėta techniniams garsų tyrimui. Tai, žinoma, įdomu ir turbūt patikiima, bet ne visada gali išspręsti fonetikos klausimus.

Čia aprašomos šnektais, kurios priklauso neatitraukiamo kirčio plotui, kai kurios ir sąlyginam. Atkočaitytės kiek pakoreguota, bet tai turbūt naujesnio gyventojų maišymosi rezultatas (1964–1985 m. išvykos rodė šnekas apie Vainutę, Degučiūs, Gačę, Pāupi, Gervinę ir kitur neatitraukinėjus kirčio). Dabar knygoje teigiama, kad vos ne kiekvienas ilgas (ir dažnai trumpos) skiemuo turi antrinius kirčius (įtartinai yra neseniai prasidėjęs nekirčiuotų ilgųjų skiemenu balsių trumpinimas ir dvibalsių (diftongoidų) vienbalsinimas: *givė.nims*, *deviňūolčeka*, *pagi-dúoje* ir t. t.).

Matyt, dabar vyksta ir priegaidžių su kirčiuotėmis niveliacija ar kaita, nes pateikta nemaža žodžių, kurie užrašyti visai originaliai, dažnai neišgirstamai: *yu.kinijks* (=uúk'ín'ijks VDK, NMK, Aleja) – p. 26; acc. sing. *žmuōna* (=žmúona) – p. 26; *vārtu* (=vā.ř.tu KRTV) – p. 27; *bažničče* (=bažničce) – p. 46; acc. pl. *mūōkslius* (=múokslus) – p. 72, 147; *'skūr,tū's* (=skírtis) – p. 63; *jū'sus* (=kitu pietų žem. jús'us, jún'c'us Gačę 1964 m., bk. júosius) – p. 65, 213; *bīē,sūs* (atstatyta *biesas!* =bíesus) – p. 68; *'plū,gūs* (=plūgūs, plugūs VN, TRG, bk. plūgūs) – p. 70; *su munīm* (=su munīm) – p. 73; *aštu'nítis* (=aštuní'tis) – p. 145; *mi'gàs* (=mi'gas, mígas 3 ir 1 kirč., 'aruodus') – p. 145; *šeimà* (=šeimà KRTV) – p. 147; *rīet'* (=rīet', bk. rēt) – p. 150, 209; *g'ívuol'is* (visai nesuprantama forma – atstatyta gyvolys) – p. 152; kas tai yra vakarų žemaičių *lǐpta* (p.

153) visai neaišku, čia koks dūnininkavimas (?) seniai pastebėtas, apie 1958–1959 metus visų išdiskutuotas (plg. V. Viltkauskas. Forma *kylė* – naujybė. *Kalbotyra* 44(1), 1995, 93–94), ne Urbanavičiūtė ir Grinaveckis pirmieji nustatė; *pū^uln* (p. 153) yra iš *pūla* ir skamba *pū^u.ln* (net Alėjuosė); *atī.m.s* (=atī.*m.s* KRŽ) – p. 155, 216; *kū^uts* (bent *kū^uts*) – p. 176; *līsa* (doun. *lēisōs*, don. *lēsas*, dūn. *līsas* KRŠ, *līsas* PVN) – p. 209; *pūora* (=*pūora*) – p. 211; *jē* (=*jé*) – p. 46; *drūts* (=*drūts*, daug kur ir *drūkc* ~ *drūktas* SKDV (Bökšeinių k.) – p. 214; *sažiⁿingi* (=*sāžiningi* ar *sažinīngi*, naujai išmokta) – p. 216; *jūs* (=*jūs*) – p. 216; *sklinžiai* (=*sklī.ñ., įe.i.s*) – p. 47, 209; *pūote, ūs* (=*pūōter'us*) – p. 160 (o toliau gerai, '*pūote, ūs*', p. 205); *malūna* (=*malūna*) – p. 44; *ri.tūō* (=*r'itūo*) – p. 163. Žodis *grīp'ti* (čia, aišku, *grīpti*) labai retas (p. 176), naujai mokomasis, net pati autorė yra pateikusi *grēipti*, plg. formą *nugrēibes* ~ *nugreibęs* (*nugriebęs*) – p. 157; *gi.venā* ~ *gyvenāi* – p. 146 (vienintelis pavyzdys su esamojo laiko antrojo asmens galūnės tvirtagale prie gaidė); *vieškeli* (=*vīškeli* Gervinėje, iš G. Vitkauskaitės-Griškienės); *'blū, diⁱ* (=*blū, diⁱ*, kur čia diftongas *iⁱ*, plg. *vī̄.r.šij* Alėja 1989 m., *úgaū* Adakavas, *kī̄.r.mij* VN) – p. 63 ir t. t.

Kai kurie per dideli apibendrinimai ar istorinių raštų nepasitikrinimai irgi neaiškūs palieka. Nemakščių, Raseinių, Vidūklės, Alėjų. Päupio vyriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos naudininko galūnė yra -ui (žr. S. Stanevičiaus raštus), o nieko nepaaiškinus teikiama, kad visoms tos patarmės šnektoms ta galūnė esanti ú^u – p. 146 (žr. *kūni, gū^u* Nemakščiai – p. 65, plg. LD 520, LKA_{III} 36 žem. Sakoma, kad *i* < *in*, *nu*-, *pri*- visų žemaičių nekirčiuoti yra tik trumpi, nors aiškiai neskaityta Petro Joniko (PGRT visame tekste), Vlado Grinaveckio *Žemaičių tarmių isto-riją* ir kiti šaltiniai (iki 1985 m. ilgus nekirčiuotus *i*, *u* teko girdėti Užv, PVN, net KRŠ, GRD, ŽV ir kitur) – p. 157 (autorė (p. 149) girdėjusi tik pusilgius kirčiuotus, o tais ilgaisiais apskritai abejoja).

Kai kur trūksta paaiškinimų. Forma *pū^uln* (p. 146) gali būti atsiradusi iš *pūla*, nes Adakavė teko girdėti formą *pū^u.ln* ~ *pułna* 'puola' (nuo Stulgų moteris 1969 m. sakė *pó.l* ~ *pūla* 'puola'), kaip ir *bā.łn* 'bāla', *šā.łn* 'šala', *śł.łn* 'šyla' ir kt. Sangrąžinių priešdėlinių veiksmažodžių dalelytė -si žodžio gale yra su dalelytėmis vartojamų *ne-*, *be-*, *te-*, *tebe-* (*tebi-*): *n'ėju* 'nesijuokia', *terišás* 'tesiryžta', *tebišneká* 'tebesišneka' ir kt.; *nėšnekamuos* 'nesišnekam' (ŽV), *najūketies* 'nesijuokiat' (SKDV), *nėmetás* (Didkiemis), o p. 19 išeina lyg po visų priešdėlių (16 išnaša). Kartais pasakoma: *kāp sutvarkísés* / *atsipūsés* tuo žinomu, šių eilucių autoriaus (žr. V. Vitkauskas. „[P] + [s] + V + s^u“ tipo sangrąžiniai veiksmažodžiai rytinėse žemaičių šnektose. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 18, 1978, 171–175) aprašytu, atveju net GRD, TRG, PGRT. Daugelio žemaičių šnektose turi formas *lab'á.u* || *lāb'ā.ū*, *pask'á.u*. || *pas'k'ā.ū*, *daug'á.u* || *daug'ā.ū*. (girdėta Stulgiuosė, Vainutė, Adakavė, paties vartota ir vartojama Kuršėnuose). Ne vien *daug'á.u*, *lab'á.u*, *pas'k'á.u* – p. 215: -áu galūnės dariniai reiškia aukščiausiąjį laipsnį (iš *daugá.usa* > *daugiáus* > *daugiáu*), o *daugiaū* – aukštesnijį. Krāžių *š<il>ta* (p. 136) aiškiai yra negimininė būdvardžių forma, (tā „bevardė“ giminė) keičianti moteriškosios giminės vardininkas su atitrauktiniu kirciu.

Kai kur galima suabejoti dėl *iⁱ*, *u^u* tikslumo ir buvimo: *viresn'íjei* ~ *vyresn'íejai* (p. 27, 157), *nèduk* – p. 42 (plg. *dòk*, *dùk* 'duok' daugelyje pietų žemaičių šnekty: *dük* *dīevi*, tai ir *nèduk* *dīevi*), *ne'gá.ud'i's* (=*negá.ud'i's*) – p. 65; beveik visų žemaičių *tò* *n'èš'i's* 'tu nėshes', *vès'i's* 'vesies', *mùš'i's* 'mušies' ir t. t. (SG, RSN, Ms, VVR, TRŠ, RDN); *šven'dúnu^usę* (transponuota auto-rės *švendúnuose*, bk *Švendúnuose*) – p. 70; *se'níjei* – p. 72; *tēl,nî'* (=kodėl ne *tēlin'i?*) – p. 82; *pruo'vúo,sí's* (=*pruvuóos'i*) – p. 82; *ki.k* (ne *kī'k*?), *priⁱ, šá.s* (=*pri*, *šá.s*, visų žemaičių *pri*, *šá.s*, *pri'sai*, *pri'sá.s* ir t. t., ko pietiniai žemaičiai visai atsiskyrė) – p. 210; *šē.ñ.d'i.* – p. 212 (buvo ir *'šēñ,d'i?* – p. 74); *nuri.tíeje* (i. dūnininkavimo reiškinys?) – p. 213; *uok'i.'čū'* – p. 213; *yuoki'ti* (?)

– p. 214 (visų žemaičių šio žodžio skiemuo *-ki-*, čia raseiniškai vėl tokie savaimingi, atsimetę nuo visų žemaičių, bet plg. *uuoki.tīs* – p. 39, *uuoki.čū* – p. 213). Vidùklėje 03 03 02 klausinėta, kaip tariamas Jūkainių kaimo pavadinimas, du žmonės ištarė *jūkain'u*, lyg ir abejotina *yra jū'kaiñ'u* forma (p. 69).

Korektūros klaidų, kaip didelis trumparegis, nelabai noriu nurodyti, bet į tokius duomenis, kaip *brūol,īs* (=*brúolis*) – p. 151, *'vā.lgi.,dāw^a* (=*vá.lgi'dáva*) – p. 211, *petrīnes* (=*petrīnés*) – p. 213, *'ā,r,kłū!* (=*ārkłū*) – p. 69, *'ābu,dū* (abùdu) – p. 74, *važū^adava* (=*važú'dava*) – p. 206, *vīstums* (=*vīstums*) – p. 81, aiškiai nurodytina.

Jaunoji mokslininkė įdėjo daug darbo, aprašė šimtų kilometrų ploto šnektas, netenkančias dėsningumo dalykų, paveldėtų tarmės ypatybių (nors dar daugelyje vietų galima rasti ir paveldėtosios dėsningos tarmės vartotojų), bet ką rodo, tai Daiva Atkočaitytė turbūt ir pateikė. Kalbos istorijai ir tai yra svarbu. Reikėjo vengti tik nesutampančių tolygių formų ir žodžių, abejotinų akimirkos syvavimų, kalbant su (jauna ar jaunomis) išsipusčiusiomis mergikėmis. Leisdama šį darbą, ji neturėjo greta né vieno žemaitelio varguolelio padėjėjo, nors dėkoja gan dideliam būriui patarėjų ir konsultantu.

Vytautas Vitkauskas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, 2055 Vilnius, Lietuva

Gauta 2003 05 05

TEXTKRITISCHE EDITION DER ÜBERSETZUNG DES PSALTERS IN DIE LITAUISCHE SPRACHE VON JOHANNES BRETKÜNAIS, PASTOR ZU LABIAU UND KÖNIGSBERG I. PR., NACH DER HANDSCHRIFT AUS DEM JAHRE 1580 UND DER ÜBERARBEITETEN FASSUNG DIESES PSALTERS VON JOHANNES REHSA, PASTOR ZU KÖNIGSBERG I. PR., NACH DEM DRUCK AUS DEM JAHRE 1625 NEBST DER ÜBERSETZUNG DES PSALTERS IN DIE DEUTSCHE SPRACHE VON MARTIN LUTHER NACH DER AUSGABE AUS DEM JAHRE 1545 UNTER MITARBEIT VON FRIEDEMANN KLUGE.
MIT EINER EINLEITUNG VERSEHEN UND HERAUSGEgeben VON FRIEDRICH SCHOLZ.

Paderborn, Munich, Vienna, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002, LXXXI + 559 p., ISBN 3-506-71681-6.

(Biblia Slavica, Serie VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, Reihe 2: Editionsbände, 6. Published by Hans Rothe and Friedrich Scholz with the collaboration of Christian Hannick and Ludger Udolph.)

In the foreword (p. IX–X) Scholz writes that Johannes Bretke (Bretkūnas) completed the Lithuanian translation of the entire Holy Scriptures between March 1579 and November 1590, but until now only the Psalter had appeared before in print. This Psalter, translated between the 20th of May and the middle of July 1580, came into the hands of Johannes Rehsa, who revised and published it along with Luther's German translation in 1625 in the Laurenz Segebad press. The common statement that Rehsa's version differs little from Bretkūnas' translation is just not true as a glance at the two texts will easily show. The volume discussed here contains both Bretkūnas' original and Rehsa's revision on facing pages. At the request of Prof. Jonas Palionis